

ЦІННОСТІ ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ ТА ПРАВОВА КУЛЬТУРА: УТВЕРДЖЕННЯ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ В КОНТЕКСТІ ЗАОХОЧУВАЛЬНИХ НОРМ ПРАВА

VALUES OF LEGAL POLICY AND LEGAL CULTURE: ESTABLISHMENT OF THE RULE OF LAW IN THE CONTEXT OF ENCOURAGING LEGAL NORMS

Барабаш О.О., д.ю.н., професор,
професор кафедри загально-правових дисциплін

*Інституту права
Львівського державного університету внутрішніх справ
ORCID ID: 0000-0003-2666-9696*

У статті досліджено проблеми цінностей правової політики та їх взаємозв'язок із правовою культурою через заохочувальні правові норми. Акцентовано на визначальній ролі у цьому процесі правової держави. Зазначено, що процесу формування правової держави властиві такі принципи, як: 1) конституційне закріплення специфіки правової держави, її засад, демократичних правових і політичних інститутів; 2) демократизм формування державної системи органів; 3) точне законодавче розмежування компетенції державних органів, законодавчої, виконавчої і судової влади; 4) юридизація державного апарату і всього суспільства; 5) формування незалежного суду; 6) формування незалежної адвокатури; 7) надання прокуратурі такого статусу, який дозволяє незалежно й реально здійснювати нагляд за точним дотриманням законів, що захищають права і законні інтереси людини й держави; 8) створення такої системи освіти і виховання, яка здатна забезпечити підготовку й перепідготовку необхідної кількості юристів високого професійного рівня та моральної надійності для задоволення потреб правової держави і громадянського суспільства. Правова культура є системою відтворення правових цінностей, що виражаються в реальній стійкій прогресивній правовій свідомості, істинному сприйнятті та розвитку правових принципів й основаних на них систематизованих юридичних актів, що встановлюються й реалізуються відповідно до засад правової політики, правової законності і правового порядку. Відтворення правових цінностей здійснюється насамперед шляхом неухильного дотримання принципів права (соціально-правових), причому і в процесі створення правових норм, і втілення їх у життя. Наголошено, що саме реалізація принципів права (загальноправових, міжгалузевих, галузевих), принципів правової держави і громадянського суспільства формує високу правову культуру особистості й суспільства загалом. Ось чому так важливо в руслі забезпечення підвищення правової культури особистості й суспільства орієнтувати всіх суб'єктів правових відносин на неухильну реалізацію цих принципів. Зроблено висновок, що відповідність поведінки суб'єктів нормам закону є однією з цілей права, досягнення якої потребує застосування інструментів впливу на механізм детермінації поведінки. У правомірності поведінки зацікавлена не тільки держава, але й саме суспільство як самоорганізована система, в якій правопорушення є девіантністю, тобто відхиленням від норми. Задля корегування правової поведінки суб'єктів відповідно до суспільних і правових стандартів використовуються стимули – спеціальні засоби впливу, які є невід'ємним елементом механізму правомірної поведінки.

Ключові слова: права політика, цінності правової політики, права і свободи людини і громадянина, громадянське суспільство, правова держава, правова культура, правова свідомість, правове регулювання, заохочувальні норми права, заохочення у праві, правове виховання.

The article examines the problems of legal policy values and their relationship with legal culture through encouraging legal norms. Emphasis is placed on the determining role of the rule of law in this process. It is noted that the process of forming a legal state is characterized by such principles as: 1) constitutional consolidation of the specificity of the legal state, its foundations, democratic legal and political institutions; 2) democratization of the formation of the state system of bodies; 3) precise legislative delimitation of the competence of state bodies, legislative, executive and judicial powers; 4) legalization of the state apparatus and the entire society; 5) formation of an independent court; 6) formation of an independent bar; 7) giving the prosecutor's office such a status that allows independent and realistic supervision of the exact observance of laws that protect the rights and legitimate interests of people and the state; 8) creation of such a system of education and upbringing, which is able to ensure the training and retraining of the necessary number of lawyers of high professional level and moral reliability to meet the needs of the rule of law and civil society. Legal culture is a system of reproduction of legal values expressed in a real stable progressive legal consciousness, true perception and development of legal principles and systematized legal acts based on them, which are established and implemented in accordance with the principles of legal policy, legal legitimacy and legal order. Reproduction of legal values is carried out primarily through strict adherence to the principles of law (social and legal), and in the process of creating legal norms and their implementation. It is emphasized that the implementation of the principles of law (general law, inter-branch, branch), principles of the rule of law and civil society forms a high legal culture of the individual and society in general. That is why it is so important, in order to ensure the improvement of the legal culture of the individual and society, to orient all subjects of legal relations to the consistent implementation of these principles. It was concluded that compliance of the behavior of subjects with the norms of the law is one of the goals of the law, the achievement of which requires the use of tools of influence on the mechanism of behavior determination. Not only the state is interested in the legality of behavior, but also society itself as a self-organized system in which an offense is a deviance, that is, a deviation from the norm. In order to correct the legal behavior of subjects in accordance with social and legal standards, incentives are used - special means of influence, which are an integral element of the mechanism of lawful behavior.

Key words: legal policy, values of legal policy, human and citizen rights and freedoms, civil society, rule of law, legal culture, legal consciousness, legal regulation, encouraging norms of law, encouragement in law, legal education.

Актуальність теми. У демократичному суспільстві потрібно створювати умови для того, щоб взаємодія правових і моральних ідеалів була на найвищому рівні, що й визначатиме один з найважливіших напрямів формування нової ідеології, а саме – підвищення рівня моральної і правової культури громадян та посадових осіб органів держави й місцевого самоврядування. Тому мало створити прогресивне законодавство, необхідне його усвідомлене виконання. Правова культура в цьому значенні передбачає не тільки знання й розуміння громадянином права, а й усвідомлення його як соціальної цінності демо-

кратичного суспільства, здійснення активної діяльності щодо його реалізації. З огляду на викладене, правова культура і правова свідомість, а також основана на них правова активність громадян є умовами реальної дії механізму забезпечення прав і свобод людини, що є основою побудови правової держави.

Правова культура є системою відтворення правових цінностей, що виражаються в реальній стійкій прогресивній правовій свідомості, істинному сприйнятті та розвитку правових принципів й основаних на них систематизованих юридичних актів, що встановлюються й реалізуються від-

повідно до засад правової політики, правової законності і правового порядку [1, с. 216].

Відтворення правових цінностей здійснюється насамперед шляхом неухильного дотримання принципів права (соціально-правових), причому і в процесі створення правових норм, і втілення їх у життя [2].

До соціально-правових принципів у юридичній літературі зараховують: морально-правові (справедливість, свобода, рівність, братерство, безпека, гласність, гуманізм, віротерпимість, захист соціально слабких, поєднання особистих і суспільних інтересів, стимулювання соціально корисної активності особистості); політико-правові (народовладдя, самоврядування, політичний плюралізм, поділ влади, поєднання міжнародного й національного, інтересів регіону і центру); економіко-правові (економічний плюралізм, паритетність форм власності, свобода конкуренції, свобода підприємництва, вільна праця, оплата за працю, безпека праці, сприяння розвитку середнього класу); еколого-правові (охорона навколишнього середовища, раціональне використання природних ресурсів); власне правові (точність у визначенні кола суб'єктів права, їхніх прав, обов'язків, гарантій; єдність прав й обов'язків; формальна визначеність юридичних норм; презумпція невинуватості; юридична відповідальність за провину; відповідність покарання тяжкості небезпеки вчиненого; закон, що встановлює посилення юридичної відповідальності, зворотної сили не має; невідворотність відповідальності за скоєне правопорушення; системність у правовому регулюванні; законність; правопорядок) [3].

Зауважимо, що саме в процесі формування правової держави і громадянського суспільства за допомогою реалізації принципів права здійснюються принципи їх становлення і функціонування.

Процесу формування правової держави властиві такі принципи, як: 1) конституційне закріплення специфіки правової держави, її засад, демократичних правових і політичних інститутів; 2) демократизм формування державної системи органів; 3) точне законодавче розмежування компетенції державних органів, законодавчої, виконавчої і судової влади; 4) юридизація державного апарату і всього суспільства; 5) формування незалежного суду; 6) формування незалежної адвокатури; 7) надання прокуратурі такого статусу, який дозволяє незалежно й реально здійснювати нагляд за точним дотриманням законів, що захищають права і законні інтереси людини й держави; 8) створення такої системи освіти і виховання, яка здатна забезпечити підготовку й перепідготовку необхідної кількості юристів високого професійного рівня та моральної надійності для задоволення потреб правової держави і громадянського суспільства [4].

На наш погляд, саме в заохочувальних нормах міститься вказівка на здійснення необхідної, бажаної чи соціально активної поведінки [5]. Водночас вибір того чи іншого варіанта поведінки підкріплюється обіцянкою надати особі певні додаткові блага.

Отже, цінність заохочувальних норм права акумулює дві взаємопов'язані проблеми: по-перше, цінності змісту заохочувальних норм права; по-друге, цінності самих норм як офіційних актів, яким властива специфічна забезпеченість контролем з боку держави. Цей процес безпосередньо пов'язаний з осмисленням аксіологічного статусу заохочувальних норм права як єдності правової політики держави й зовнішньої форми її вираження [6, с. 149]. Зі сказаного випливає, що носієм цінності правової політики є не тільки зміст заохочувальної норми, а й форма його вираження, що спонукає індивіда до досягнення необхідної, бажаної чи соціально активної правомірної поведінки, схвалюваної державою й суспільством в цілому.

Ступінь наукової розробки проблеми. Дослідження проблеми цінності правової політики і правової культури крізь призму заохочень у праві поставило нові виклики

перед юристами-науковцями. Цю проблематику досліджували такі вітчизняні вчені, як: С. Бобровник, С. Головатий, Н. Загребельна, О. Капля, М. Козюбра, Н. Оніщенко, О. Петришин, П. Рабінович, Г. Свириденко та ін. Переважно вони досліджували взаємодію вказаних правових явищ, їхні особливості в різних галузях права. Проте ця проблема і досі актуальна й потребує подальших досліджень.

Мета статті. Метою статті є аналіз проблеми цінностей правової політики та їх взаємозв'язок із правовою культурою через заохочувальні норми права.

Виклад матеріалу. Принципи правової держави трактують наступним чином: джерелом права є народ, його цінності й інтереси, його правосвідомість, його воля; чинне законодавство має бути правовим; верховенство Конституції України і її пряма дія; своєчасність і стабільність законодавства; безумовне підпорядкування закону всіх без винятку суб'єктів права; взаємна юридична відповідальність особи й держави; людині і створюваним з її ініціативи організаціям дозволено все, що не заборонено законом; державним структурам дозволено лише те, що визначено їхньою компетенцією; презумпція невинуватості; немає злочину, не передбаченого в законі; немає покарання, не передбаченого законом; невідворотність юридичної відповідальності за скоєне правопорушення; людина піддається тільки таким обмеженням, які встановлені законом виключно задля забезпечення належного визнання й поваги до прав і свобод інших та задоволення вимог загальнолюдської моральності суспільного порядку і загального добробуту демократичного суспільства; оскарження в суді будь-яких неправомірних дій; ефективний контроль і нагляд за виконанням законів тощо [7].

Оскільки правова держава, як апарат управління суспільством, призначена служити суспільству, закріплювати його підвалини, то і принципи правової держави характерні також для громадянського суспільства, проте з акцентом на права, свободи і гарантії людини, реалізацію її приватних інтересів на основі панування права за відсутності позаправового державного вторгнення у цю сферу.

Особливість реалізації принципів громадянського суспільства на основі права полягає в тому, що в ньому діють принципи всіх галузей права і законодавства, які стосуються особистості, її приватних інтересів, прав і свобод.

Саме реалізація принципів права (загальноправових, міжгалузевих, галузевих), принципів правової держави і громадянського суспільства формує високу правову культуру особистості й суспільства загалом. Ось чому так важливо в руслі забезпечення підвищення правової культури особистості й суспільства орієнтувати всіх суб'єктів правових відносин на неухильну реалізацію цих принципів.

О. Ф. Скакун як елементи правової культури визначає: 1) правову освіченість (інформованість) – знання змісту правових норм. На відміну від критики правової інформації як самостійного фактора правової поведінки, правова освіченість є необхідною умовою становлення правосуб'єктності особи, що неодмінно позначається на її поведінці; 2) повагу до права – розуміння необхідності і соціальної корисності правових норм, «віра в право», судження про право як соціальну цінність, звичка орієнтуватися на правові цінності і правомірні настанови, на використання правових засобів для задоволення потреб та інтересів; право є втіленням ідей свободи, рівності, толерантності, гуманізму і справедливості, воно протистоїть сваволі і беззаконню, водночас забезпечує простір для впорядкованої соціальної свободи й активності, а повага до права забезпечує наслідування наведених ідей та покладення їх в основу поведінки; 3) діяльність, відповідну праву – свідоме виконання вимог правових норм: правомірно поводитися, реалізовувати суб'єктивні права і юридичні обов'язки; 4) вміння користуватися правовим інструментарієм [8].

Істотне підвищення правової культури можливе лише за умови системного підходу до розв'язання цієї проблеми. Потрібно виробити, з одного боку, стратегічні напрями підвищення правової культури, з іншого – логічно зладжену, цілісну систему структур з їхніми конкретними завданнями, функціями, повноваженнями в руслі цих напрямів.

До основних напрямів варто зарахувати: 1) раціональніше використання наявного в Україні юридичного потенціалу; 2) створення системи постійного підвищення кваліфікації юристів; 3) створення реальних сприятливих умов для розвитку юридичної науки; 4) удосконалення юридичної освіти; 5) освіту населення.

Означені напрями безпосередньо пов'язані з реалізацією саме правомірної поведінки суб'єктів правової політики. При цьому правомірна поведінка не перестає бути такою від того, що її суб'єктивну сторону становлять навіть ті мотиви, які зумовлені страхом можливого юридичного покарання.

Загальний підхід до тлумачення поняття правомірної поведінки (або, що те саме, правомірної дії), на думку Г. Свириденко, є таким: правомірною є поведінка, яка: а) збігається з вимогами норм права; б) відповідає правовим настановам; в) не суперечить нормам права; г) не заборонена правом; д) необхідна або рекомендована правовою нормою. Отже, всі суттєві ознаки правомірної поведінки (дії) пов'язані тільки з певним ставленням до правових норм. При цьому вважаються абсолютно очевидними три фундаментальні факти: 1) встановлення відповідності або невідповідності правовій нормі завжди можливе в кожному конкретному випадку; 2) оскільки кожна права дія має завершений характер, то й оцінка дії (поведінки) як правомірної або неправомірної може бути певною в кожному окремому випадку; 3) правові норми в кожному конкретному випадку завжди первинні щодо правової дії (поведінки) і тому є достатніми підставами для правової оцінки окремої дії [9, с. 34–35].

Відповідність поведінки суб'єктів нормам закону є однією з цілей права, досягнення якої потребує застосування інструментів впливу на механізм детермінації поведінки. У правомірності поведінки зацікавлена не тільки держава, але й саме суспільство як самоорганізована система, в якій правопорушення є девіантністю, тобто відхиленням від норми. Задля корегування правової поведінки суб'єктів відповідно до суспільних і правових стандартів використовуються стимули – спеціальні засоби впливу, які, на нашу думку, потрібно проаналізувати як невід'ємний елемент механізму правомірної поведінки. Правові стимули є юридичними засобами, що спонукають суб'єкта до правомірної поведінки, спрямовують його активність у межі закону й орієнтують на задоволення соціально корисного інтересу [10, с. 114].

Відповідно, поведінка визнається правомірною за умови, якщо не порушує встановлених правом меж. Проте така законослухняна поведінка не може бути головною метою соціальної дії права [10, с. 32]. У цьому ми згодні з дослідниками, які зазначають, що заохочувальні норми орієнтують людей на підвищення їхньої активності, досягнення оптимальних результатів та (або) перевищення стандартів поведінки за допомогою стимулів, пільг, додаткових благ. Роль заохочувальних норм права полягає в моделюванні варіантів поведінки, а також у формуванні правосвідомості, соціальних, моральних оцінок як основи мотиваційного механізму [11, с. 232]. Ці норми, впливаючи на суб'єктів права, призводять до їх добровільної, суспільно значущої, свідомої, творчої діяльності у правовій сфері, тобто зумовлюють правову активність цих осіб.

Особлива роль заохочувальних норм права у процесі формування необхідної, бажаної чи соціально активної правомірної поведінки полягає в тому, що за її допомогою встановлюються заходи заохочення, які будуть корисні

суспільству. Специфіка цих норм у тому, що вони стимулюють громадянина до такої поведінки, досягнення певного результату. Істотна роль відводиться заохочувальним нормам в активізації соціально-правової діяльності, зокрема спрямованої на зміцнення режиму законності і правопорядку, боротьбу з правопорушеннями [12, с. 93]. Так, у ч. 4 ст. 212 Кримінального кодексу України (далі – ККУ) (розділ VII «Злочини в сфері господарської діяльності») йдеться про звільнення особи від кримінальної відповідальності, зокрема в разі вчинення тяжкого злочину – ч. 3 ст. 212 ККУ (за винятком випадків, коли це діяння було вчинене раніше засудженим за ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) за умови, що винний до притягнення до кримінальної відповідальності сплатив податки, збори (обов'язкові платежі), а також відшкодував шкоду, заподіяну державі їх несвоєчасною сплатою (фінансові санкції, пеня)). Водночас у ч. 4 ст. 212-1 ККУ законодавець обмежився можливістю звільнення особи від кримінальної відповідальності лише у разі вчинення злочину невеликої тяжкості – ч. 1, 2 ст. 212-1 ККУ [13]. В інших статтях розділу, що передбачають відповідальність за злочини середньої тяжкості, заохочувальних санкцій (норм) немає.

Заохочувальні норми права застосовуються в різних галузях права, як до законослухняних громадян, так і до правопорушників. Так, стрімке збільшення за останні десятиліття видів кримінально значущої соціально позитивної посткримінальної поведінки особи (що підтверджується, зокрема, помітною позитивною динамікою заохочувальних приписів Загальної й Особливої частин ККУ) зумовило зростання цінності методу заохочення позитивної посткримінальної поведінки, який вимагає здійснення правової оцінки не тільки вчиненого особою правопорушення, а й незлочинної соціально позитивної поведінки цієї особи після події злочину, оцінки деяких інших обставин, що безпосередньо із вчиненням злочином не пов'язані [14, с. 555]. Наприклад, звільнення від кримінальної відповідальності за деякими нормами Загальної частини ККУ (ст. 45–47) та всіма нормами Особливої його частини (наприклад, ч. 3 ст. 175, ч. 4 ст. 212, ч. 3 ст. 263, ч. 4 ст. 307, ч. 4 ст. 311, ч. 4 ст. 321, ч. 4 ст. 321-1 та ін.) не може бути законним і обґрунтованим без встановлення наявності й перевірки дійсності передбачених законом його підстав (якими є певні акти поведінки особи) [15].

Поведінка людини – це вияв цілеспрямованої активності соціального суб'єкта, спрямований на практичну взаємодію з навколишнім середовищем задля підтримання свого існування. Поведінка людини завжди характеризується складністю. Вона визначається не тільки внутрішніми переконаннями і свідомістю людини. На її прояви впливає й багато інших чинників, які часто не залежать від людини, скажімо, сімейна ситуація, різноманітні виховні фактори тощо. І визначення чинників, що впливають на поведінку людини, є необхідним для того, щоб запобігти девіаціям і задля формування правомірної поведінки громадян [5]. Тому для якісного і кількісного збільшення проявів бажаної для суспільства поведінки у праві передбачено різні правові засоби її забезпечення і стимулювання, основними серед яких є зобов'язання, заохочення і дозвіл бажаної для суспільства поведінки.

Важливо також наголосити, що заохочувальні норми права впливають на думку людей, на систему їхніх ціннісних уявлень (орієнтацій) – на суспільну й індивідуальну правосвідомість [16]. Утім, соціальна цінність заохочувальних норм здебільшого не вказує на ознаки конкретного вчинку, вона лише дає напрямок для дій, створює основу для ухвалення правомірного й морального рішення. Заохочувальні норми здатні впливати на все, із чого складається генезис вчинку: потреби, інтереси, цілі, вибір засобів здійснення правомірного, соціально активного вчинку. З огляду на це, заохочувальні норми у правовій державі, вплива-

ючи на поведінку суб'єктів права, спрямовують їхні дії в потрібне русло, відіграючи істотну роль у формуванні свідомо активної й суспільно корисної правомірної поведінки.

Висновки. Отже, вплив заохочувальних норм на поведінку суб'єктів права ґрунтується на сформованій переконаності не тільки в необхідності дотримання правових вимог, а й у визнанні високої соціальної значущості права, солідарності із законом в оцінці регульованих ним цінностей, бажання керуватися його положеннями у своєму повсякденному житті, відстоювати й захищати їх закон-

ними засобами. Така переконаність збагачує духовний світ людини, сприяє формуванню її правової культури. Вона є найбільш ефективною спонукальною до активних правомірних дій внутрішньою силою поведінки. Дії людей у сфері соціально-правових відносин мають бути корисними для суспільства, відбуватися під впливом їхньої справжньої правової переконаності та законними засобами. Саме у такому напрямі має відбуватися побудова правової держави, реалізація її правової політики та формування громадянського суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Подорожна Т. С. Правовий порядок: теоретико-методологічні засади конституціоналізації : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2016. 536 с.
2. Загальна теорія права : підручник / О. В. Петришин, Д. В. Лук'янов, С. І. Максимов, В. С. Смородинський ; за ред. О. В. Петришина. Харків : Право, 2020. 568 с.
3. Погребняк С. П. Основоволожні принципи права (змістовна характеристика) : монографія. Харків : Право, 2008. 240 с.
4. Загальна теорія права. Нормативний курс : підручник / за ред. С. В. Бобровник. Київ : Юрінком Інтер, 2021. 596 с.
5. Барабаш О. О. Правові засоби стимулювання позитивної поведінки людини: загальнотеоретичний аспект. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 2. С. 12–16. URL: <https://visnik.dduvs.in.ua/wp-content/uploads/2019/07/2-18-ua/4.pdf>.
6. Федоренко В. Л., Прокопчук О. Ю. Заохочувальні норми в конституційному праві України. *Вебсайт Міністерства юстиції України*. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_20128.
7. Шай Р. Я. Правова культура як умова культивування принципу верховенства права в українському суспільстві. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Сер. : *Юридичні науки*. 2016. № 850. С. 317–320. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/aug/5749/vnulpurn201685049.pdf>.
8. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник. Харків : Консум, 2009. 656 с.
9. Свириденко Г. Правомірність поведінки: критерії визначення. *Правова держава: історія, сучасність та перспективи формування в Україні* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Ужгород, 19–20 лют. 2016 р.). Ужгород : Ужгород. нац. ун-т, 2016. С. 34–35.
10. Гончарук А. П. Механізм правової поведінки (загальнотеоретичний аспект) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2016. URL: https://npu.edu.ua/images/file/vidil_aspirant/dicer/K_26.053.18/Goncharyk1.pdf.
11. Шемшученко Ю. С. Дія права: інтегративний аспект : монографія. Київ : Юрид. думка, 2010. 360 с.
12. Загальна теорія права : підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ : Ваїте, 2015. 392 с.
13. Кримінальний кодекс України : Закон від 05.04.2001 № 2341-III. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
14. Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 704 с.
15. Житний О. О. Дискусійні питання кваліфікації посткримінальної поведінки. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Сер. «Право». 2019. Вип. 28. С. 112–119.
16. Коба М. М. Правова культура: моделі структуро-системи. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 1. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/32368>.